

„Ugrinok” és „Ugrinecek” a Kijevi Oroszországban

Dolgozatunkban azokról az Ugrinъ Ugrinecъ nevű és valószínűleg magyar származású személyekről nyújtunk némi információt, akik a X—XII. századi Kijevi Oroszországban valamilyen nyomot hagytak maguk után.

E férfiak sorát kétségtelenül a Borisz (keresztény nevén Román) herceg szolgálatában álló három „ugor” származású druzsinatag nyitja meg, akiket Mojszej Ugrinъ és fivérei néven ismer a szakirodalom. Mivel róluk viszonylag jelentős magyar szakirodalom áll az érdeklődők részére, tevékenységüket itt csak nagy vonalakban ismertetjük.

Valamivel részletesebben szólunk még két Ugrinъ ill egy Ugrinecъ nevet viselő személyről, akik munkásságáról a szakemberek is keveset tudnak.

1. Vizsgálódásaink Magyar Mózes (Mojszej Ugrinъ) valamint két testvére, György és novotorzsoki csodatévő Boldog Jefrém életének és tevékenységének ismertetésével kezdjük. A rendelkezésünkre álló források mindhármukat ugor (magyar) nemzetiségüként tartják számon. Valószínű, hogy a három ugor származású ifjú Vladimir orosz nagyfejedelem fiának Borisz—Románnak a szolgálatában állott, ahol kezdetben lovászokként dolgoztak. Borisz—Román különösen Györgyöt kedvelte meg, akit hamarosan apródjai (отроки) közé sorolt. Iránta érzett jóindulata kifejezéséül a herceg őt egy aranylánccal ajándékozta meg. György urának hűséges testőre volt. Amikor 1015 július 24-én délelőtt az „átkozott Szvjatopolk” által felbérelt merénylők a zsoldtár éneklő herceget megölték, György testével védte urát a gyilkos fegyverektől. A merénylők a gyilkosság után áldozataikat kirabolták. Mivel nem tudták levenni György nyakáról az aranyláncot, levágták a fejét és eldobták. Valószínű, hogy Jefrém és Mojszej tanúi voltak a merényletnek. Jefrém testvére fejét magához véve elmenekült. A hercegi szolgálattól megválva a kijevi metropolita javaslatára, aki a vértanú Borisz—Román híve volt, Jefrém északra menekült, ahol Novüj Torzsok közelében menedékházat alapított, majd a szerzetesi fogadalom letétele után, a menedékhely mellett Borisz és Gleb vértanúk tiszteletére kolostort alapított (1038) és részt vett a vidék pogány lakosságának keresztény hitre térítésében. A róla készült legenda megemlíti önfeláldozó magaviseletét, szívélyes és bölcs, önzetlen magatartását és magas műveltségét. Az általa alapított Borisz—Glebszkij kolostor hamarosan a környék missziós és kulturális központja lett, ahová szívesen jöttek a szerzetesek. A már életében magasra értékelt és nagyrabecsült „pásztor és tanító” 1053 jan. 28-án hunyt el. Földi maradványait az általa alapított kolostor templomában helyezték el. Mellé temették testvére, György fejét. Legendáját Joaszaf a novgorodi Jurjev kolostor szerzetese írta meg. Jefrémet az orosz ortodox egyház boldoggá avatta. Emléknapja jan. 28. ill. 11. (ereklýei megtalálásának napja).

Magyar Mózes (Mojszej Ugrimъ) szintén Kijevbe menekült a merénylők bosszújától félve. Itt valószínű a kijevi metropolita segítségével Vladimir nagyfejedelem lányának, Prediszlavának a szolgálatába szegődött. Amikor 1018-ban Boleszláv lengyel fejedelem elfoglalta Kijevet, lakosainak egy részét Lengyelországba hurcolta, köztük Bölcs Jaroszláv két nőtestvérét és Mózeset is. Mózes Lengyelországban szerzetessé lett. Mivel egy lengyel nő szerelmét visszautasította, az érzelmeiben megbántott özvegy Mózeset megvakította és kasztráltatta. Mózes később (1031) visszatért Kijevbe, ahol az Antonij remete által alapított barlangkolostor megbecsült és tisztelt, szentéletű szerzeteseként fejezte be életét 1043-ban. Az orosz orthodox egyház őt is boldoggá avatta. Emléknapja júl. 26. Életrajzát, amely a Kijevi Barlangkolostor Paterikonjában található, boldog Polikarp írta meg a XIII. században.

Mindhárom „ugor” jó emléket hagyott maga után. György, aki világi ember maradt, a hűséges apród mintaképe lett az orosz irodalomban. Jefrémet és Mózeset az orosz orthodox egyház boldogként tiszteli. Az 1983-ban a Moszkvai Pátriárkátus által kiadott mineja januári lekciónjában, jan. 28. alatt megtalálható Boldog Jefrem liturgiája és életrajza is. Ugyanezen sorozatban júl. 26. alatt olvasható Magyar Mózes liturgiája és életrajza.¹ Az irántuk érdeklődők érdekes és hasznos információt találhatnak a kérdés legjobb magyar szakértőjének tollából.²

Az alább ismertetendő Ugrinecъ ill. Ugrinok tevékenysége kétségtelenül szerényebb keretek között zajlik le, mint Mojszejé és testvéreié. De a teljesség kedvéért meg kell emlékeznünk róluk is.

2. A következő Ugrimъ a novgorodi Szt. Szófia templom egyik oszlopán található 145. számú graffitiben szerepel. A stukaturába karcolt, sérült és nehezen olvasható feliraton Radko, Chotъko, Sinovidъ és Vitomirъ mellett szerepel *Ugrimъ* neve is. Ugrimъ társaival együtt a templom építésén dolgozott és az ő rendelkezésére került sor egy kupa bor elfogyasztására a templom lépcsőházában. Ezt örökítette meg a felirat, amelynek megközelítő fordítása a következő:

RAD[Ъ]KE ХОТЪКЕ
[SI]NOVIDE, VITOMIRE
[KI]ITTAK [EGY] CSÉSZÉT ITT[EN]
UGRIMъ PARANCSÁRA
ÁLDJA MEG AZ ISTEN, AMIT NEKÜNK A-
DOTT. NEKI ADJON ISTEN ÜDVÖSSÉ[GET]
[A]MENъ.³

A feliratról kiderül, hogy a boroskupa kiürítésére Ugrimъ tett javaslatot. Ő adta a bort is. A közös borivás emlékét megörökítő graffitin társai Ugrimъra Isten áldását kérik. A szöveg kiadója A. A. Medynceva szerint az *Ugrimъ* név vagy nemzetiségre utaló ragadványnév, vagy a nevet viselő nemzetiségére utal⁴. Medynceva a felirat keletkezését a XI. sz. ill. XII. sz. első felére teszi⁵. De valószínűtlennek tartja a XI. századi datálást, amivel teljesen egyetérthetünk.

Medynceva a boroskupa kiívásában — ami megfelel a magyar áldomás szokásának — ősi orosz pogány kultusz (bratčina) továbbélését látja, amely a kereszténység felvétele

Ščepkina ezeket az ornamentális elemeket a másoló származásával magyarázza, „aki művészetében mind a nyugateurópai, mind a keletit visszatükrözte”.¹²

Hasonló megállapításra jutott az orosz kodikológia jelentős képviselője, N.N. Rozov is. A románkori ill. a halics-volhiniai díszítő elemek megjelenését Ugrinecъ származásával hozza kapcsolatba.¹³ Rozov nem kételkedik Ugrinecъ magyar származásában, sőt kiemeli, hogy a másoló nem a nevét, klérushoz való viszonyát, hanem származását hangsúlyozza.¹⁴ Rozov is kitér a kódex ornamentikájának sajátos motívumaira.¹⁵ Ugrinecъ nem volt közönséges másoló. L.P. Žukovskaja kutatásai alapján megállapítható, hogy a Jurjevi evangélium eltér a Kijevben használatos XII. századi ún. Mstislav-típusú aprakosz-evangéliumoktól, mert rokonságot mutat a XII—XIII. századi halics-volhiniai eredetű aprakoszok *lekcióival*.¹⁶ Žukovskajának ez a megállapítása felveti annak lehetőségét is, hogy Ugrinecъ nemcsak művelt, jól képzett másoló, hanem annyira járatos volt az aprakosz-evangéliumok *lekcióiban*, hogy kódexét kiegészítette halics-volhiniai aprakosz-evangéliumok *lekcióival* is. Ezzel magyarázható az a körülmény, hogy a fennmaradt ún. aprakosz-evangéliumok között a Jurjevi evangélium sajátos, egyéni helyet foglal el.¹⁷

Sem M.V. Ščepkina, sem N.N. Rozov nem kételkedik Ugrinecъ magyar származásában (вѣнгр), sőt Ščepkina utalást tesz arra, hogy a másoló (eredetileg) más hitű volt.¹⁸ Ami a Jurjevi evangélium nyelvét illeti, megemlítjük, hogy nem található benne — jelenlegi ismereteink szerint — olyan elem, amely a másoló magyar származásával volna kapcsolatban: tipikus déli óorosz dialektusban készült kézirat. Mindez arra vall, hogy Ugrinecъ nemcsak jó scriptor, esetleg „szövegszerkesztő” volt, de kiválóan ismerte az orosz egyházi szláv nyelvet. Ami azt a kérdést illeti, hogy hol tett szert erre az ismeretre, arra a továbbiakban még visszatérünk.

4. Az Ugrinъ név — tudomásunk szerint — még egy kódexben szerepel. A pétervári Közkönyvtár (ГПБ) Kézirattárának Соф. 188. jelzetű kódexe egy XII. század első felében másolt liturgikus mineja (служебная минея) szeptember—október hónapra. A kéziratot unciális írással másolták és pergamenre írták. A kézirat 251r. oldalán a másoló kezétől származó bejegyzés olvasható, amely magyar fordításban így hangzik: „Ugrinъ adta ezt a két sztichirát.”¹⁹ Az 'adta' orosz megfelelője (podati) a szövegösszefüggésben arra utal, hogy Ugrinъ kiegészítette két sztichirával a gyűjteményt.

A *sztychira* a hajnali és esti istentiszteleteken használt változó (nem rögzített) énekeket jelöli, amelyek elhelyezése többféle lehet a szövegben.²⁰ Az adott esetben énekes műfajról volt szó. A dallamot rögzítő szövegek összeállítása rendszerint magas kulturális nívót követett.²¹

Sajnos a másoló rövid bejegyzése alapján semmi közelebbit nem tudhatunk meg Ugrinъról. Az a tény, hogy két sztichirával bővítette a mineját arra vall, hogy művelt klerikus volt, aki el tudott igazodni az énekes műfajban is.

Arra a kérdésre, hogy Ugrinecъ és Ugrinъ hol szerezte orthodox egyházi műveltségét, korábban azzal a munkahipotézissel válaszoltunk, hogy valamely magyarországi keleti rítusú kolostorban. Ilyen kolostor létezett Visegrádon és Szerémben (Srěmь). Itt a Szt. Demeter patrocíniumú kolostorban a XII—XIII. században, sőt még később is görög, szláv és magyar orthodox szerzetesek gyakorolták saját nyelvükön (görögül, egyházi szláv nyelven) a liturgiát. A magyar szerzetesek liturgikus nyelvéről nem tudunk biztosat mondani.

Megengedhető, hogy görögül vagy egyházi szláv nyelven végezték a szertartásaikat. Ha Ugrinесь ill. Ugrimъ klerikus volt, ez a hipotézis helytállónak bizonyulhat. Egy későbbi analógia alátámasztja feltevésünket: a XIX. században egy éneklő pap, bizonyos Joann Juhaszevič (Йоанн Юхасевич) Magyarország területén másolt egy „ermologiont” a Szt. Szűzanya Köpenye nevét viselő kolostorban. Juhász magyar származású orthodox klerikus volt.

Újabbban azonban még egy új hipotézis lehetősége merült fel. Ismeretes, hogy Kijevben volt egy Ugorskoje nevű hely, amely ma is megvan. Ugorskoje egy hegyen terül el, de nem a hegyet hívják Ugorskoje-nak, mert annak helyes formája Ugorskaja volna, a nőnemű egyeztetés miatt. Az Orosz Évkönyvek (Повесть временных лет)²² Laurentius-féle másolatában a következőket olvashatjuk erről a helyről: „(Oleg) Ugorskoje alá vezett és elrejtette harcosait. (882. évre vonatkozó bejegyzés)... eltemették Askoldot azon a hegyen, amelyet most Ugorskojének neveznek” (Ferincz István fordítása.)

A 898. (6406.) év alatt az alábbi bejegyzés olvasható: „Vonultak az ugorok Kijev mellett a hegyen keresztül, amelyet ma Ugorskojenak neveznek...” (Ferincz István fordítása.)²³ Nehézséget jelent az Ugorskoje toponima magyarázata. Ugorskoje nem lehet azonos a hegyvel, de egy emelkedésen, hegyen feküdt. Az Ugorskoje semlegesnemű alak megengedi azt, hogy egy semlegesnemű jelzős összetétellel van dolgunk, amelynek második tagja a *selo* 'település'; *gorodišče* 'megerősített hely' volt. Az Ugorskoje selo (gorodišče) összetételből jelentéstepadás révén Ugorskoje lett. Az utóbbi feltételezést támasztja alá az a tény, hogy a hegyen levő Ugorskoje Kijev elővárosa lévén meg volt erősítve. Erre enged következtetni az, hogy 1151-ben Izjaslav Mstislavič fejedelem harcosai a Kijevi kaputól az Ugor-kapuig ill. a Dnyeperig terjedő területet szállták meg.²⁴ Ugorskojeban volt Olma udvarháza ill. az Olma által Askold sírja fölé emelt Szt. Miklós templom és a Dir sírja, amely a Szt. Irén templom mögött volt. Ezt a templomot is a talányos származásúnak tartott, keresztény Olma emelte valószínű 988 után, Askold és Dir halálát követően 106 évvel. Ugorskoje tehát Kijev elővárosa volt, amelynek lakói magyarok (magyar kereskedők) voltak.²⁵

Ugorskoje lakóit a kijeviek „ugrimъ”, „ugrinесь” népnévvel jelölték. Az itt élő ugorok megtanulhattak jól oroszul a Szt. Miklós és Szt. Irén templomban (ha az utóbbi nem egy női kolostor temploma volt). A többi kijevi templom is lehetőséget adott nekik az egyházi szláv nyelv elsajátítására, amennyiben klerikusok lettek. Ebből a centrumból vándorolhatott el a pallér Ugrimъ Novgorodba. Itt kapta kiképzését Ugrinесь a scriptor és Ugrimъ az éneklő pap (певец).

Bárhogyan is kerültek az Ugrinok, Ugrinecek a kijevi Oroszországba, annak munkás, dolgos polgárai lettek, akik mind a szellemi, mind a fizikai építkezés terén eredményesen működtek.

Felhasznált irodalom

1. Миняя за январь часть 2. Издание Московской Патриархии. М. 1983, 428—447; Миняя за июль часть. Издание Московской Патриархии. М. 1988, 133—148, 159.

2. И. Феринц. Мойсей Угрин и его братья. *Studia Slavica Hungarica*. 35/I—II. (1993), 19—25.
3. А. А. Медынцева. Древнерусские надписи новгородского Софийского собора XI—XIV в. М. 1978. 97. 253.
4. А. А. Медынцева. Древнерусские надписи новгородского Софийского собора. М. 1978. 97.
5. А. А. Медынцева. Ук. соч. 98.
6. А. А. Медынцева. Ук. соч. 99.
7. А. А. Медынцева. Ук. соч. 99.
8. Hollós Attila. Az orosz szókincs magyar elemei. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 206. Bp. 1996. 85.
9. Новгородская Первая летопись. Die Erste Novgoroder Chronik. Nach ihrer ältesten Redaktion. In deutscher Übersetzung herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Joachim Dietze. Leipzig, 1971. 21.
10. Е. Ф. Карский. Славянская кирилловская палеография. М. 1979. (Репринт.), 286.
11. И. И. Срезневский. Древние памятники русского письма и языка (X—XIV в.) 2-ое изд. Санктпетербург 1882. 50.
12. М. В. Щепкина. Искусство книги Древней Руси и библиогеография. In: Академия наук СССР. Древнерусское искусство. Рукописная книга. Наука. Москва. 1972. 26. Separatum.
13. Н. Н. Розов. Книга древней Руси. Москва. 1977. 64.
14. Н. Н. Розов. Ук. соч. 64.
15. Н. Н. Розов. Ук. соч. 64.
16. Л. П. Жуковская. Юрьевское евангелие в кругу родственных памятников. In: Исследования источников по истории русского языка и письменности. Редакторы: Л.П. Жуковская и Н.И. Тарабасова. Москва, 1966. 44; 48.
17. Л. П. Жуковская. Ук. соч. 75.
18. М. В. Щепкина. Ук. соч. 26.
19. Н. Н. Розов. Русская рукописная книга. Лд. 1971. 32.
20. Imakönyv az orthodox keresztények számára. Fordította és összeállította Berki Feriz. Bp. 1956. 359.
21. Н. Н. Розов. Несколько слов о библиотеке новгородского Софийского собора. In: Древнерусское искусство. Рукописные книги. М. 1989. 248.
22. Описание русских и славянских пергаменных рукописей (ГПБ). Сост. Е. Э. Гранстрем. Под редакцией Д. С. Лихачева. Л. 1953. 20.
23. A honfoglalás korának írott forrásai. Szerkesztette Kristó Gyula. Szeged, 1995. 173.
24. П. П. Толочко. Древний Киев. Киев, 1983. 93.
25. Kristó Gyula—H. Tóth Imre. Az Orosz Évkönyvek néhány magyar vonatkozásáról. Acta Historica. Redigit Sándor László Tóth. CIII. Szeged, 1996. 21.